

Aj napriek týmto výhradám však viacerí kritici, či už Friedel, Pardoe alebo Hurter, opisujú živosť a čulý ruch, vládnucci na uliciach mesta, či už na promenádach alebo v predmestských častiach, ktoré niektorí cestovatelia hodnotia dokonca vyššie než stred mesta.⁵⁷⁸ Nielen mesto samotné, ale aj jeho jednotlivé časti sa vyznačujú svojráznou atmosférou: „Kto by do Prešporka najprv vošiel cez časť Nonnenbahn, kde sa nachádza aj evanjelické lýceum, nemal by ani potuchy, aký osobitý život sa odvíja v dolnej časti mesta. Tam sú vysoké domy a úzke, krivolaké, do kopca sa vinúce uličky, ktoré tak trochu pripomínajú nemecký stredovek, tu, bližšie k Dunaju, sú na trhu na seba poukladané figy, nádherné hrozno a veľké zelené melóny, domy sú malé, zväčša jednopodlažné, ulice široké, nomádske, ako stvorené, aby sa nimi hnali veľké čriedy.“⁵⁷⁹

Pravda, aj takýto pohľad, vnímajúci rozdiely medzi časťami mesta, je kultúrne podmienený. Nájdem ho skôr u autorov, ktorí sa nielen zdržali v meste trochu dlhšie než pár hodín, ale zároveň aj bližšie poznali pomery stredoeurópskych miest. Naopak minimálny zmysel pre drobné detaily nachádzame u cestovateľov z výrazne iných kultúr. Príkladom môže byť paušálne konštatovanie anglického lekára Richarda Brighta: „Samotné mesto je bezvýznamné, veľa ulíc je strmých a úzkych – je tu len zopár dobrých domov – a obchody, väčšinou zásobené tovarom z Viedne, sú biedne a malé.“⁵⁸⁰

Obraz č. 3: Obyvateľ mesta

Obraz mesta sa nezakladá len na jeho geografickej a geopolitickej polohe, resp. na jeho dominantách, panoráme a ďalších vonkajších, statických znakoch. Na jeho tvorbe sa výrazne podieľa aj dynamická zložka mesta: jeho obyvatelia. Špecifický image mesta dotvára špecifický charakter jeho obyvateľov. Analogicky k imagológii obyvateľov krajiny je táto súvislosť neodmysliteľne prítomná v opisoch mesta, počnúc ranými cestopismi až po modernejšie pokusy o komplexný historický

578 „Prešporok, hlavné mesto dolného Uhorska, má ako Viedeň predmestia, ktoré sú krajšie ako mesto samotné.“ In: Moore (1785), 2. zv., s. 429.

579 Pröhle (1849), s. 51. Nonnenbahn – dnešná Panenská ulica.

580 Bright (1818), s. 97.

obraz Bratislavy. Pozornosť, ktorú venujú cestopisci práve miestnemu obyvateľstvu, je napokon pochopiteľná. „Najvzrušujúcejšou atrakciou je pre ľudí ešte stále človek.“⁵⁸¹

V postrechoch zahraničných návštevníkov sa odráža ich fascinácia etnickou, jazykovou a konfesijnou pestrosťou, typickou pre strednú Európu.⁵⁸² Ale aj pre domácich autorov je táto téma kľúčovou. Emil Portisch, autor prvých prehľadových dejín Bratislavy určených pre laické publikum, píše: „Ak napr. povieme: toto je Berlínčan, to je Pražan, to je Viedenčan, to je Bratislavčan, tak to znamená viac než údaj o mieste bydliska [...] spája sa s tým charakteristika zvláštneho druhu človeka!“⁵⁸³ Aký obraz obyvateľa mesta nám sprostredkúva cestopisná literatúra?

O charaktere mestského obyvateľstva referuje cestopisná literatúra niekoľkými spôsobmi. Dominantné sú opisy z hľadiska lokálnej alebo etnickej príslušnosti. Buď ich zaujíma obyvateľ mesta ako taký (lokálna identita), alebo jednotlivé etniká na tomto území (etnická identita). Obyvateľov mesta vykresľujú na základe ich typických (vrodených/ esenciálnych) vlastností a taktiež ich spôsobu života, v ktorom sa charakter odráža. V textoch sa tiež stretávame so sociálnym a rodovým pohľadom na obyvateľov. Cestopisy vykresľujú či aspoň spomínajú rôzne spoločenské vrstvy od aristokracie až po žobrákov a taktiež charakterizujú miestne ženy a mužov, pričom tieto perspektívy sa pri jednotlivých opisoch kombinujú (Maďarka – šľachtičná, Slovák – pastier, vzdelanec – mešťan atď.).

Z pohľadu lokálnej identity zodpovedá popisovaný charakter Prešporčanov v 18. a 19. storočí etnickej pestrosti, ktorou sa vyznačuje tunajšie zloženie obyvateľstva. Je výsledkom hraničnej polohy mesta, ktoré predstavovalo jeden zo vstupov do Uhorského kráľovstva. Slová, ktorými John Paget charakterizuje obyvateľov Uhorska, platia aj pre Prešporok: „Čitateľ by si nemal predstavovať, že keď príde do Uhorska, stretne sa s jedným jediným národom, ale skôr s rôznymi etnikami [Völker], zjednotenými zemepisnou polohou a inými okolnosťami do jedného národa [Nation], ktoré si však všetky zachovávajú svoj pôvodný osobitý jazyk, kroj, náboženstvo a zvyky.“⁵⁸⁴

581 Müllenmeister (1990), s. 102.

582 Speake (2003), 1. zv., s. 221.

583 Portisch (1933), s. 3.

584 John Paget (1842), s. 6.

Obraz Prešporčana sa tak v cestopisnej literatúre konštruuje kombináciou typických rakúskych/viedenských a uhorských/maďarských vlastností. Slovanský element chýba. Viedenská veselosť, bodrosť a bezstarostnosť sa mieša s uhorskou vážnosťou, hrdosťou a patriotizmom. Mestský lekár Paul Kolbány vo svojom spise o epidémii týfusu opisuje Prešporčanov takto: „Prešporčan je priamy a srdečný, voči cudzím a neznámym ľuďom úslužný, pokiaľ sa mu zdvorilo prihovoria [...], cudzincov prijíma priateľsky a pohostinne. Miluje svojho kráľa, miluje svoju vlasť, má príliš veľa národnej hrdosti, k čomu ho však dejiny jeho vlasti, uhorská ústava a ostatné slobody oprávňujú.“⁵⁸⁵ Hrdosť bola jednou z nápadných uhorských vlastností, pri ktorej sa pozastavovali aj autori inak sa vyhýbajúci národným charakteristikám. „Viem, že úsilie charakterizovať národ ako celok, je celkom márne, pretože sa vždy nájdu nespočetné výnimky“, konštatuje prešporský osvietenec Karl Gottlieb Windisch, no zároveň pripúšťa, že v prípade Uhrov je ich charakteristickou vlastnosťou práve hrdosť.⁵⁸⁶

Hoci pre mnohých autorov je táto vlastnosť zárodkom antipatie voči cudzincom,⁵⁸⁷ nájdu sa aj takí, ktorí ju v súlade s pozitívne vnímaným patriotizmom hodnotia kladne. Možno pri myšlienke na neschopnosť Nemcov zjednotiť sa označil koncom 18. storočia berlínsky osvietenec Friedrich Nicolai národnú hrdosť Uhrov za „matku mnohých ušľachtilých postojov a činov“.⁵⁸⁸

Jedným zo znakov multietnicity Prešporka je jej viacjazykovosť a viacjazyčnosť,⁵⁸⁹ na ktorú bežne poukazujú dobové kompendiá a ktorej obraz obohacujú jednotlivé cestopisy o množstvo detailov. Martinierev *Historicko-politicko-geografický atlas*, patriaci v období osvietenstva k štandardným encyklopédiám, napr. uvádza: „Obyvatelia [Prešporka, J.T.] sú sčasti Maďari, sčasti Nemci, sčasti Česi a Chorváti,

585 Kolbány (1811), s. 142.

586 Windisch (1772), s. 9.

587 „Doteraz som v Uhroch spoznal dobromyseľný, smelý, mocný a pohostinný národ, nemožno im však odoprieť prehnajú hrdosť a prepáčiť takmer úplné opovrhovanie všetkým, čo je nemecké.“ In: Fischer (1803), s. 35.

588 Nicolai (1785), 6. zv., s. 357.

589 Terminologické rozlišovanie medzi viacjazykovosťou a viacjazyčnosťou je špeciálnou slovenskej jazykovedy, ktorú do terminológie zaviedol Ján Horacký.

a preto sa najmä v predmestiach hovorí troma jazykmi.⁵⁹⁰ Multilingvizmus, s ktorým sa v prípade cestopisnej literatúry stretávame, nie je len špecifikom Prešporka, ale mnohých, predovšetkým pohraničných regiónov Uhorska a taktiež uhorských miest. Zdá sa, že tento fenomén fascinoval najmä Angličanov, ktorí sa tu, na rozdiel od cestovateľov z nemeckých krajín, nemohli bežne dohovoriť svojou materčinou. Richard Bright ospevuje jazykové znalosti obyvateľov Uhorska dokonca ešte prv, než prekročil hranice krajiny. Hlboko naňho zapôsobili dvaja uhorskí obchodníci, vracajúci sa od tureckých hraníc, s ktorými spolu nocoval v Hainburgu: „Ich znalosť jazykov môže Angličana veľmi prekvapiť, lebo hovorili nie menej ako siedmimi jazykmi, z nich piatimi vedeli pomerne dobre aj písať. Takéto vedomosti však nie sú v krajine, do ktorej sme práve vchádzali, ničím výnimočným, pretože zmes národov a jazykov v Uhorsku je taká veľká, že je nemožné tam žiť bez nejakej znalosti latinčiny, nemčiny a slovenčiny, alebo, podľa toho, z ktorej oblasti pochádzate, maďarčiny, bosniančiny alebo rumunčiny.“⁵⁹¹

Viacere jazyky však bolo bežne počuť aj priamo v meste. Pre Johna Pageta bolo zvláštne počuť na ulici pozdravy v rôznych rečiach: „Bolo počuť všetky možné variácie jednoduchého ‚Wie geht’s‘ nemeckých remeselníkov až po nafúkané ‚servus, domine spectabilis‘ katolíckych kňazov. Maďar si zvyčajne vystačí so ‚servus, barátám‘, zmiešaninou latinčiny a maďarčiny, od ktorej si nedokáže ani napriek veľkému úsiliu odvyknúť. Medzi duchovnými sa ešte občas používa ako dorozumievací prostriedok latinčina, medzi šľachtou je najbežnejšia maďarčina a nemčina, medzi dámami nemčina alebo francúzština. Triedy remeselníkov prirodzene hovoria jazykom ľudí, medzi ktorými sa nachádzajú, no myslím si, že obchodná korešpondencia sa vedie celá v nemčine.“⁵⁹²

Ako naznačuje uvedený citát na príklade remeselníkov, pre Prešporok nebola typická len viacjazykovosť, t. j. prítomnosť viacerých jazykov na jednom území, ale aj viacjazyčnosť – schopnosť jednotlivca dorozumieť sa viacerými jazykmi. Naučiť sa jednotlivé jazyky miestneho obyvateľstva patrilo v prešporských meštianskych rodinách bežne k výchove detí. O nemeckých rodinách Korabinsky napr. píše: „Najmä

590 Martiniere (1748), 9. zv., s. 400.

591 Bright (1818), s. 96.

592 Paget (1842), 1. zv., s. 19.

rodičia z meštianskych rodín sa usilujú, aby sa ich deti tieto jazyky [maďarčinu a češtinu; J. T.] dôkladne naučili, pretože vidiečania, ktorí zásobujú tunajšie mesto viktualiami [každodennými potravinami] a inými potrebami, iným jazykom nehovoria. Deti vo veku od 10 do 15 rokov sa posielajú kvôli maďarčine do Györu, Felpétzu, Kispétzu, Dömölkü [...] etc. na jeden rok buď za stravu alebo na výmenu [s iným dieťaťom; J.T.]. Po česky sa učia zvyčajne v Modre, Trnave, Zvolene, [...] Skalici, Lamači etc.⁵⁹³

Hoci niektorí autori 19. storočia konštatujú v Prešporoku istú dávku germanofóbie, prejavujúcu sa najmä v súvislosti s rastúcim maďarským nacionalizmom,⁵⁹⁴ vo všeobecnosti vytvára pestré národnostné zloženie obyvateľstva priateľské a tolerantné ovzdušie, v ktorom národnostná príslušnosť nehrá rolu, resp. je flexibilným a pragmatickým prvkom. Anekdota saského kazateľa Heinricha Pröhla z jeho cestopisu *Aus dem Kaiserstaat*, ukazuje hru s identitou, ktorú Prešporčanom umožňovala ich multilinguálnosť. Pomocou svojej jazykovej kompetencie si mohli obyvatelia rozširovať priestor osobnej slobody a sabotovať cudzie okliešťujúce nariadenia. Po vydaní zákazu fajčiť v blízkosti mestskej stráže sa údajne v Prešporoku odohrávali nasledujúce scény: „Strážnik osloví okoloidúceho fajčiara, ktorý mu práve vyfúkol do tváre oblak dymu, po nemecky; ten však len mykne plecom, po nemecky nerozumie a ide ďalej. Ďalší strážnik osloví fajčiara po maďarsky, ten pokrúti hlavou, po maďarsky nerozumie a ide ďalej. Napokon rozkáže okoloidúcemu Slováku, aby si vybral fajku z úst; tento sa len naňho súcitne pozrie, po slovensky nerozumie a ide ďalej svojou cestou. A tak ako vietor plevy odfúkla fajčiarska opozícia za niekoľko dní policajné nariadenie, ktoré pravdepodobne iniciovala uhorská dvorná kancelária vo Viedni.“⁵⁹⁵

Cestopisci zachytávajú hybriditu prešporského kultúrneho priestoru v rôznych podobách. Opisujú pestrosť jazykov, stravovacích návykov aj odievania. Opakovane sa pri tom objavuje porovnanie s Viedňou a zdôrazňovanie vplyvu nemeckojazyčnej kultúry: „Odievanie je v Prešporoku zmiešané rovnako ako jazyk [...]. Urodzená slečna sa

593 Korabinsky (1781), s. 107.

594 O maďarskom jazykovom nacionalizme píše Karl Koch (1846), 1. zv., s. 9 – 14.

595 Pröhle (1849), s. 56.

oblieka ako viedenská, len neurodzené chodia odeté inak. Chyžné a meštianske dievčatá nosia čepiec z čierneho zamatu. Mnohí meštania chodia v uhorskom národnom šate a nosia dolomán. Nič nie je smiešnejšie ako odev uhorského šviháka. Nosí dlhé uhorské nohavice, v júli a auguste kožušinový dolomán a šabličku, nie dlhšiu ako dve piade, ktorá sotva stačí na to, aby ňou viedol žabomyšie vojny. Tak dvorí svojim Dulcineám a zjavuje sa na verejných miestach.⁵⁹⁶

Popri opise kultúrne zmiešaných javov sa stretávame aj s rozlišovaním medzi jednotlivými skupinami obyvateľstva a ich charakterom z etnického hľadiska, t. j. s praktikami vytyčovania etnických hraníc. V 18. a začiatkom 19. storočia sa v cestopisnej literatúre najčastejšie stretávame so zdôrazňovaním nemeckého charakteru mesta a jeho obyvateľov. Najtypickejším príkladom je asi Ernst Moritz Arndt, známy nemecký a protinapoleonský horlivec: „Keďže toto miesto leží tak blízko Nemecka a s Viedňou a inými miestami udržiava najbližší styk a úzke vzťahy, tak je takmer všetko germanizované. [...] Mnohí obyvatelia tohto kraja majú aj vo vlastnom zmysle slova nemecký pôvod [...]. Ich letné aj zimné divadlo, ich lektúra, ba dokonca ich kníhkupectvá sú takmer výlučne nemecké a od samotných rodených Maďarov som počul, že majú do istej miery problém plynule rozprávať svojím materským jazykom [...].“⁵⁹⁷

Popri akcentovaní nemeckého charakteru mesta či priamo nemeckého pôvodu jeho obyvateľov sa stretávame aj s opismi Maďarov a Slovákov. Ak odhliadneme od vrstvy šľachticov, ktorej sa ešte budem venovať, maďarské postavy sa spravidla vyznačujú typickou fyziognómiou, spôsobom života a hrdosťou, o ktorej už bola reč. Dve figúrky tohto typu opisuje napr. Pröhle. Prvá z nich je čašník, druhá holič. Hoci on osobne pochybuje o čisto maďarskom pôvode oboch mužov, na ich zobrazenie používa klasické imagologické stereotypy: bajúzy, istú rozšafnosť a hrdosť: „Pred Prešporkom som vystúpil z lode a šiel do mesta. Maďarský pôvod fúzatých čašníkov, ktorí ma obskakova-

596 Röder (1789), 1. zv., s. 459. (Piad' je historická miera, vyjadrujúca vzdialenosť medzi rozťahnutým palcom a malíčkom – veľká piad', resp. iným prstom jednej ruky, napr. prostredníkom – malá piad'.) Nemecký charakter odievania spomína napr. aj Samuel Klenner: „Odev je tu všade zväčša nemecký.“ In: Klenner (1751), s. 13.

597 Arndt (1804), 1. diel, s. 294.

li v hostinci ‚Zu den drei grünen Bäumen‘ s afektovaným južanským temperamentom, nebude práve najčistejší a nad dlhými napomádanými fúzami holiča, ktorý si robil svoju prácu s dávkou uhorskej národnej hrdosti a trochu neprívetivo, žiaril pár pravých nemeckých modrých očí.⁵⁹⁸

Slovákov nachádzame najčastejšie medzi pastiermi či trhovníkmi. Sú to najmä vidiečania, prichádzajúci do mesta z vonka. Ich obraz sa vyznačuje silnou mierou folklorizácie. Pröhle stretáva Slovákov v blízkosti trhu, medzi ťažnými volmi: „Medzi týmto dobytkom vidno slovenských vidiečanov, ako sa prechádzajú v malebných krojoch. Ich veľkú časť tvorí prikrývka z hrubej bielej vlny, ktorú nosia ako kabát; k tomu klobúky so širokým lemom, ktoré nemajú v priemere menej než rohy, zdobiace hlavu ich býkov.“⁵⁹⁹ Analógia so zvieratami stavia, pravda, túto skupinu na sociálnom rebríčku ešte o stupienok nižšie než len ich vidiecky status.

Popri už spomínanom Franzovi Sartorim opisuje Heinrich Pröhle ako jeden z mála aj slovenskú inteligenciu na prešporskom evanjelickom lýceu, pričom ich zvyčajne nazýva ako Slovanov v Uhorsku. Pri označovaní jazyka a kultúry však používa prívlastok „slovenský“. So sympatiami píše o Štúrovi a Kollárovi, o štúrovskej kodifikácii slovenčiny, ako aj o odpore, s ktorým sa stretla. Spomína nielen aktivity štúrovcov, ale aj ich životný štýl: „[...] mladí Slovania, zväčša študenti, zamestnaní v Štúrovych novinách, vedú ozajstný život askétov, usilovný, sporovlivý a domácky. Obrovské vrece s uhorským tabakom, stojace pre všetkých uprostred redakcie [redakcie *Slovenských národných novín*, J.T.] uspokojuje všetky ich túžby po luxuse.“⁶⁰⁰

Pröhlov cestopis zachytáva Prešporok niekedy medzi jeseňou 1847 a jeseňou 1848. Autorov záujem o rôzne skupiny obyvateľstva, ich kultúrne aktivity a spoločenské postavenie vyplýva zo všeobecnej tendencie politizácie cestopisného žánru v tomto období. On sám o tom píše: „[Turista, J. T.] si teraz vykračuje pomedzi skupiny vzrušene politizujúcich mužov a vstupuje stále viac a viac do služieb súčasných dejín. Už ani prírodné scenérie, tento významný produkt moderného umenia

598 Pröhle (1849), s. 50.

599 Tamže, s. 52.

600 Tamže, s. 66.

a literatúry, si v moderných cestopisoch nemôžu nárokovať na jednostranne dominantné postavenie.⁶⁰¹

Ako je známe, Prešporok prestal byť po roku 1848 tak centrom uhorskej politiky, ako aj slovenských kultúrnych a politických aktivít. Charakterizácia Prešporka, s ktorou prichádza Andrew Archibald Paton v roku 1861, pramení najmä z jeho kritického postoja voči uhorskej, maďarsky orientovanej politike. Obraz Prešporka ako centra slovenskej kultúry vyjadruje skôr politické názory autora než realitu: „Sály Snemu už neznejú výrečnosťou Maďarov [...]. Prešporok nie je snemové mesto Uhorska, ale hlavné mesto Slovenska a sídlo slovenskej inteligencie, mužov v jednoduchých čiernych kabátoch, ktorým ležia na srdci záujmy tých statných sedliakov a horalov so širokými klobúkmi, ktorí prichádzajú do Prešporka počas trhových dní.“⁶⁰²

Opis jednotlivých skupín obyvateľov mesta sa spája nielen s určitými miestami, ale aj časovými obdobiami. Akoby mesto menilo počas dňa svoj charakter. Takýto zážitok opisuje Heinrich Pröhle: „Čím viac sa deň chýlil ku koncu, tým viac sa strácal vidiecky ľud a keď vyšiel mesiac v splne, zdalo sa mi, akoby svietil na nemecké mesto, aké som vídaval na domovských brehoch Sály a Labe. Už len pár úkazov pripomínalo Uhorsko. Pri západe slnka pomaly klusal mestom pomedzi davy prechádzajúcich sa, smerujúcich cez dunajský most do Auparku, mládenec na maďarskom koníkovi; celý jeho odev pozostával z maďarskej košeľe, ktorej početné záhyby dokazovali, že nebol umiesený z ľudu, a z dlhých ľanových nohavíc. [...] Neskôr sme ešte stretli troch kráčajúcich sedliakov, bafkajúcich z krátkych maďarských fajok. Podľa ich jazdeckých číziem s ostrohami to boli praví uhorskí šľachtici.“⁶⁰³

Podobný dojem zachytáva barónka Blaze de Bury. V jej postrehu sa objavuje motív, ktorý neskôr rozvinula odborná etnografická literatúra – Prešporok bol ráno slovenský: „V Prešporku sa naproti tomu nájde všetko naraz: Maďari a ich čelaď, ich majetok; misera contribuens plebs aj prepychoví páni. Vpravo a vľavo človek obdivuje nablýskané paláce Zichyovcov, Grassalkowichovcov, Károlyiovcov a mnohých ďalších. Pred ich bránami zastavujú krásne ekipáže a luxusné slávnosti sa končia až na svitaní. Rovnako na svitaní sa aj ulice plnia špinavými

601 Tamže, s. XII.

602 Paton (1861), s. 211.

603 Pröhle (1849), s. 54 a nasl.

sivými davmi: sú to Slováci so svojimi stádami sviň, koní a volov, pastier a stádo rovnakej farby, odporne špinavý živý chaos. Toto je misera contribuens plebs a v najbližšom paláci žije jeho pán a nad tým všetkým sa vypína kľúč od Uhorska, hradný vrch, pevnosť [...] leží v rozvalinách ako stará vernosť Maďarov ich kniežatám.⁶⁰⁴

Tak ako sa v jednotlivých fázach dňa v závislosti od rôznych každodenných kontextov môže v očiach návštevníka meniť charakter mesta, tak sa mení aj typizovaný charakter jeho obyvateľov. Kategorizujúcemu pohľadu väčšiny cestopiscov, narábajúcich s priradovaním nemenných atribútov (Maďari sú takí, Nemci zas onakí), sa vyhýba Max Schlesinger, ktorý naopak poukazuje na účelové vytváranie sebaobrazu obyvateľov mesta, meniacich identitu podľa aktuálnej potreby. Schlesinger píše svoju charakteristiku prešporského obyvateľstva v roku 1850, teda už po porážke uhorskej revolúcie. Najprv predstavuje maďarské⁶⁰⁵ zmýšľanie obyvateľstva ešte v časoch pred revolúciou: „Prešporský mešťan bol už celý rad rokov ultramaďarský a nezniesol, ak jeho deti hovorili inak ako po maďarsky a nosil kabát so šnúrami vpredu-vzadu a každých pár rokov utratil pár toliarov za pomádu, len aby si upravil fúzy podľa maďarskej módy, kým ešte mohol čo-to zarobiť na krajinských snemoch a kým ešte maďarské ostrohy mali cveng vo Viedni a v Budíne. To isté platí pre Pešť, Trnavu a mestá podobnej konštitúcie. Kedyže chcel byť Prešporok nemeckým mestom? Či nezamenili stovky rodín svoje poctivé nemecké meno za maďarské a vari ich niekto k tomu nútil násilím? Či nevyvesili nemeckí mešťania nad svoje obchodíky a na rohy ulíc maďarské nápisy a vari ich k tomu hnali bajonetmi?“⁶⁰⁶

Schlesinger je jeden z mála, ktorý sa trochu detailnejšie vyjadruje aj k židovskému obyvateľstvu Prešporka. Nachádza porozumenie pre ich postavenie a tiež odsudzuje antisemitské výtržnosti v Prešporku v marci 1848. Pre ich asimiláciu nachádza psychologicky pochopiteľné vysvetlenie: „Aj Židia na vidieku sa maďarizovali a v getách, ktoré už v maďarských mestách dávno neexistovali, bolo počuť otrhaných

604 Blaze de Bury (1851), s. 228.

605 Schlesinger používa výraz „magyarisch“, resp. doslovne „ultramagyarisch“, takže ide jednoznačne o prívlastok, ktorý v slovenčine znamená „maďarský“ a nie „uhorský“. Nemčina poznala samostatné ekvivalenty k pojmom uhorský a maďarský, tak sa používajú aj v slovenčine.

606 Schlesinger (1850), s. 76 a nasl.

chlapcov hovoriť iba po maďarsky a bolo vidieť, akú radosť z toho mali bielovlasí starci; lebo Židia pri všetkom svojom kupeckom duchu tak robili skôr z vlastnej túžby, z pocitu vďačnosti voči národu, ktorý sa k nim správal ľudskejšie než Česi, Moravania, Tiroláci a nemeckí Rakúšania dohromady. V maďarských dištriktoch a mestách žili Židia so svojimi kresťanskými susedmi v úžasnej svornosti; naopak v Prešporoku, v Günse a v Trnave vyhнали nemeckí mešťania židovské rodiny z brán mesta do čistej biedy, keď sa v marci 1848 vybojovala vo Viedni pre národy Rakúska sloboda. Vo všetkých mestách – Pešť nevynímajúc – Židov vylúčili z národných gárd. Tak sa tu rozumelo slobode! Toto bola tá preslávená nemecká kultúra!⁶⁰⁷

Skutočnosť, že identita má vždy performatívny a teda účelový charakter, je zrejme zo Schlesingerovho opisu reakcie Prešporčanov na zmenu politického režimu po porážke revolúcie 1848/49. Na miesto ultramaďarských postojev nastupuje zdôrazňovanie nemeckej príslušnosti. „Teraz prešporští punčochári odrazu zacitili vo svojej vene saphene germánsku krv. Každý rukavičkár má teutónsky, kvádsky, markomanský pôvod, každý hrebenár by najradšej pil svoje maďarské víno z germánskych rohov, chcú mať nemecké školy, nemeckých úradníkov, nemecké matriky, napokon ešte budú požadovať jednotné Nemecko! – – Uvidíme, ako sa rakúske ministerstvo vyrovná s ich germánskym cítením, ako odmení podlízavých obyvateľov mesta za ich nemecké zmýšľanie. Nech by aj Viedeň premenila krajinu na hurbano-slovenskú alebo kničanino-srbskú alebo jelačičo-chorvátsku alebo jankulo-rumunskú, tak či onak – Nemec sa vždy dokáže uskromniť a prisahať na tú zástavu, ktorá ho najlepšie ochráni a má najsolidnejší pozlátený lem.“⁶⁰⁸

Prirodzene, v kontexte Schlesingerovho myslenia sa opísaná prispôbivosť Prešporčanov javí ako charakterová vada, nedostatok principiálnosti, chameleónstvo. Ak však čítame citované pasáže z pohľadu moderných výskumov identity,⁶⁰⁹ sú návodom, ako chápať obraz obyvateľa (či už auto- alebo heteroimidž) – ako flexibilnú, kontextuálnu a účelovú konštrukciu. Z uvedených príkladov vyplýva, že autori 18. a

607 Tamže, s. 77.

608 Tamže, s. 78 a nasl.

609 V rámci slovenských prác pozri kolektívnu monografiu „My a tí druhí“, obsahujúcu aktuálnu reflexiu problematiky identít. Kiliánová, Kowalská, Krekovičová (2009).

19. storočia charakterizovali obyvateľov mesta buď ako samostatný typ (Prešporčan), alebo ako príslušníkov jednotlivých, v meste a okolí žijúcich skupín (Nemci, Maďari, Slováci). Prešporčan tak môže vystupovať ako reprezentant rôznych skupín obyvateľov Uhorska. Prešporok zas môže stelesňovať typické uhorské mesto etnicky zmiešaných regiónov: „Tento Prešporok je nemecko-maďarsko-slovenské mesto, k tomu aj slobodné kráľovské mesto a sídlo katolíckeho gymnázia a luteránskeho lýcea, s takým a takým počtom obyvateľov, verejných námestí, budov, nájomných kočiarov, huncútov a Židov. Bližšie sa o ňom dočítate v každej rakúskej učebnici zemepisu. Preštudovať si ju stojí za námahu, lebo kto pozná toto mesto, pozná aj ostatné, v ktorých žije zmiešané obyvateľstvo. Všetky sa na seba viac-menej podobajú; ich charakteristickou črtou je meštiactvo vo svojej najšpinavšej, najrozvinutejšej, najrozšírenejšej a najúzkoprsejšej podobe.“⁶¹⁰

Hoci sa v itinerárnych textoch popri opisoch Nemcov, Maďarov a Slovákov vyskytujú zmienky aj o ďalších skupinách, ako Česi, Chorváti či Židia (viď Schlesinger), žiadna z týchto skupín nevystupuje v cestopisoch o Prešporoku/Bratislave, s ktorými som sa stretol, ako samostatný imagologický typ. Z tohto dôvodu sa im v tejto časti práce nevenujem. To samozrejme neznamená, že by v jednotlivých obdobiach neexistoval napr. židovský naratív mesta. Ten však nájdeme v iných žánroch (napr. memoáre) či iných médiách (napr. periodická tlač). Rád by som opäť pripomenul, že korpus itinerárnych textov opisujúcich Prešporok či Bratislavu je mimoriadne rozsiahly. Nemožno napr. vylúčiť, že existujú hebrejské itineráre alebo cestopisné správy napísané v jidiš. Výskum v tejto oblasti je stále otvorený.

Viacere citované príklady spájali etnickú typológiu so sociálnym statusom. Maďari sú šľachtici, Nemci vinohradníci, Slováci trhovníci či pastieri. Pozrime sa teda bližšie na charakterizáciu obyvateľov mesta z pohľadu sociálnej hierarchie. Slávna vlastivedná encyklopédia Rakúsko-Uhorska, ktorú koncom 19. storočia inicioval korunný princ Rudolf, (tzv. *Kronprinzenwerk*) o spoločenskom živote Prešporoka konštatuje, že „sa delí podľa tried, a to silnejšie než v iných uhorských mestách.“⁶¹¹ Pohľad na tento fenomén, ktorý prináša cestopisná litera-

610 Schlesinger (1850), s. 76.

611 Die österreichisch-ungarische Monarchie (1898), s. 210.

túra, prirodzene do veľkej miery závisí od spoločenského postavenia samotných cestovateľov. Autori meštianskeho pôvodu opisujú predovšetkým svoj vlastný stav. Informácie o prešporskej šľachte zas máme od cestovateľov, ktorí mali vďaka svojmu pôvodu či kontaktom otvorené dvere aj do vyšších kruhov. Túto skutočnosť treba mať neustále na pamäti, pretože autori majú sklon zovšeobecňovať svoje postrehy na celé mesto, hoci prišli do styku len s istou skupinou obyvateľstva. (Pozri vizuálne zobrazenie obyvateľov vo farebnej prílohe: uhorskí/maďarskí šľachtici, mešťania a Slováci z okolia Prešporka. Obr. 52 až 54.)

Typickým príkladom tejto zovšeobecňujúcej tendencie je už raz citovaný fyzikus Paul Kolbány. Jeho podrobná medicínsko-moralistická charakterizácia obyvateľstva Prešporka jednoznačne prezrádza perspektívu osvietenského vzdelanca, reprezentanta meštianskeho stavu. Pre tento pohľad je príznačná najmä ostrá kritika spôsobu života a hodnôt aristokracie a miestami aj dištancovanie sa od nižšie postavených sociálnych skupín. Za množstvo príkladov, ilustrujúcich Kolbányho meštianske sebavedomie, aspoň jeden jeho výrok: „Pravých učencov nájdeme, ako všade inde, tak aj tu, skôr medzi meštianskym a stredným stavom ako medzi vysokou šľachtou.“⁶¹²

Kolbányho kritické komentáre sú adresované predovšetkým vrstvám vyšším od jeho vlastného meštianskeho (stredného) stavu. Šľachtu či všeobecne vyššie postavené a zámožné spoločenské kruhy kritizuje napr. za neprimerané výchovné metódy: „K morálnej výchove tých, ktorí sú od narodenia bohatí a vznešení, sa často pristupuje tak prekérne, že jej výsledky sú v porovnaní so strednými a najnižšími triedami omnoho horšie; pochabá túžba mnohých rodičov vidieť, ako iní obdivujú ich deti a cez ne ich samotných, často zvádza k najbláznivejším šialenostiam.“⁶¹³

Julia Pardoe si životný štýl šľachty v Uhorsku, ako ho spoznala v Prešporku, pochvaľuje: „Spoločenské zvyklosti uhorských lepších vrstiev sa mi zdajú byť podobne ako vo Viedni najrozumnejšie na svete. Nemusia čeliť nijakým dopoludňajším návštevám, ktorými u nás zaháľajú a *désœsvré* rozbijú čas tým svojim priateľom, ktorí majú nejakú prácu. Žiadna dáma neprijíma spoločnosť pred obedom, ktorý je obyčajne

612 Kolbány (1811), s. 141.

613 Tamže, s. 139.

o druhej, alebo najneskôr o tretej. Čo je ešte lepšie, hostiteľka je presná, jedlo sa podáva v určenú dobu a o piatej sa hostia môžu slobodne odobrať, aby sa venovali svojim večerným povinnostiam, a nechajú pani domu, aby sa tešila tomu istému privilegiu. Potom začína zábavná časť uhorského dňa – vykonávajú sa návštevy, uzatvárajú nové známosti, promenády sa zaplnia a ulice ožijú kočiarimi ponáhľajúcimi sa do verejných parkov, divadiel alebo *salons de reception*.⁶¹⁴

K najnižším vrstvám spoločnosti, s ktorými sa v cestopisoch stretávame, patria nádenníci a žobráci. Heinrich Pröhle opisuje kopáčkov vo viniciach, ktorí sa vraj v Prešporku nazývali po nemecky „Hauer“. Podľa Pröhleho tvoria „jadro pracujúceho ľudu v Prešporku, mocný typ prístahovalca, ktorý sa podľa všetkého značne podobá na sedmohradských Sasov.“⁶¹⁵

Tak v 18. ako v 19. storočí referujú návštevníci mesta o všadeprítomných žobrákoch. Heinrich Sander ich stretol hneď pri prechádzaní cez Dunaj: „Na druhú stranu rieky sa prechádza po lietajúcom moste. Bol neuveriteľne preplnený vozmi a ľuďmi, no plavil sa veľmi rýchlo. Cestujúci s dostavnikom neplatia nič, no žobráci ich prenasledujú aj na moste.“⁶¹⁶ Žobráci sprevádzajú návštevníka aj v samotnom meste. Z pozície osvietenскеj etiky práce sa o nich opovržlivo vyjadruje Lehmann (Seipp): „Je to strašné, keď človek vidí to množstvo žobrákov. Na Promenáde ležia znetvorení na zemi s ranami, hrčami, okyptenými rukami a nohami. Príčinou tohto množstva nie je bezcitnosť boháčov. Je to ich márnratná dobrotá. Žobranie je špekulantstvo.“⁶¹⁷ Na jednu rovinu so žobrákmi kladie Lehmann Židov, keď píše: „Jedno, či máte izbu smerom do ulice, do dvora či v zadnom trakte hostinca, žobráci a Židia si Vás isto nájdu. Na všetkých uliciach v meste, na predmestiach, okolo mesta – všade človeka prenasledujú žobráci a Židia.“⁶¹⁸ Ešte o vyše polstoročia neskôr konštatuje Friedrich Hurter, že v Preš-

614 Pardoe (1840), 1. zv., s. 6 a nasl.

615 Pröhle, (1849), s. 58.

616 Sander (1784), 2. zv., s. 554 a nasl.

617 Lehmann (1785), s. 77. Niet divu, že pri takomto pohľade Lehmann zdôrazňuje zavedenie samostatnej mestskej polície, ktorá by fungovala popri existujúcej mestskej stráži. Riešila by tak otázku žobrákov, ako aj krádeží, „ktorých rozmery sú nepredstaviteľné.“ Tamže, s. 78.

618 Tamže, s. 77.

porku síce videl množstvo rozličných krojov, no „ešte väčší bol počet tých, ktorí boli odetí biedne, roztrhane či nečisto.“⁶¹⁹

V rámci jednotlivých opisov sa stretávame aj s rodovou imagológiou. Paul Kolbány napr. vytvára obraz prešporských žien, v súlade s osvietenskou kritikou necností, rozšírených medzi všetkými sociálnymi vrstvami: „Túžba zažiarit [...] prekonala všetky medze, prekročila všetky hranice, najmä u ženského pohlavia a služobníctva, ktoré, aby dokázalo uniesť všetky tie nešťastné náklady [...], upadá z donútenia krok za krokom do morálneho chaosu a nerestí [...]. Okrem toho sú vedomosti ženského pohlavia takmer vždy obmedzené a jeho rozhovory sa týkajú zväčša parádenia, kartových hier, divadla s koňmi aj bez koní a podobných spektaklov.“⁶²⁰ John Paget zas opisuje obraz uhorského muža – šľachtica: „Bol som zarazený, keď som videl, ako si prešporskí šviháci vyťahujú z vrecka kefu na vlasy ideálnej veľkosti a v prítomnosti dám [...] vykonávajú operácie, ktoré sa v Anglicku zvyčajne obmedzujú na izby určené na prezliekanie.“⁶²¹

Politické režimy 20. storočia na území Slovenska razantne zmenili tvár mesta i jeho obyvateľov. Počas prvej ČSR sa Bratislava ako hlavné politické centrum Slovenska výrazne slovakizovalo. Vojnová Slovenská republika zdecimovala židovské obyvateľstvo. Povojnový komunistický režim eliminoval v mene boja proti triednemu nepriateľovi zvyšky Nemcov a maďarské obyvateľstvo a následne mesto zápasom proti buržoáznemu elementu proletarizoval.

Obraz obyvateľov mesta, aký nám ponúka cestopisná literatúra medzivojnových rokov, sa odvíja od príslušnosti k jednotlivým naratívom mesta v tomto období, ako som ich opísal v piatej kapitole. Keďže som tieto naratívy na príslušnom mieste charakterizoval aj prostredníctvom ich vnímania obyvateľov Bratislavy, na tomto mieste sa vyjadrím len k zatiaľ nespomenutým momentom. Literatúra z obdobia po prevrate buď pestuje a rozvíja obraz hybridity obyvateľov, ako aj samotného mesta, alebo nadväzuje na vnímanie mestského obyvateľstva podľa príslušnosti k rôznym národnostným skupinám. Prvý prístup je typický pre prešpurácky naratív, druhý prístup pre národné naratívy, t. j. československý, slovenský, maďarský a nemecký naratív.

619 Hurter (1840), 2. zv., s. 244.

620 Kolbány (1811), s. 134 a nasl.

621 Paget (1842), 1. zv., s. 10.

Prešpurácky naratív som zatiaľ prezentoval len ako pohľad zvnútra. Jeho súčasťou sú však aj autori, ktorí nepochádzajú z Bratislavy, ale sa s týmto pohľadom na mesto stotožnili. Rád by som priblížil obraz obyvateľov, ako ho vykreslili českí kunsthistorici a pamiatkári Václav Mencl (1905 – 1978) a Dobroslava Menclová (1904 – 1978) a rakúsky novinár a spisovateľ Leopold Wolfgang Rochowanski (1888 – 1961). Hoci práce manželov Menclovcov nepatria do itinerárneho žánru, v úvode ich monografie *Bratislava. Stavební obraz města a hradu* z roku 1936 nachádzame jednu z najdiferencovanejších imagologických črt obyvateľov medzivojnovy Bratislavy, ktorá bez pochyby patrí k širokému dobovému itinerárnemu diskurzu, ako aj diskurzu tvoriacemu identitu lokálneho obyvateľstva vôbec.

Hoci Menclovci používajú národné kategorizácie, nezobrazujú mesto ako priestor, v ktorom by niektorá skupina mala dominantné postavenie. Myslím si, že ak aj sami hovoria o rôznych národoch, ich optika nie je národná: „Směsice řečí a lidských typů je to nejprvnější, čeho si všimne každý nový návštěvník města. Čtyři řeči a čtyři národy jsou zde domovem: Slováci a Češi, Němci a Maďari. Ale těmito čtyřmi národy není ještě zdaleka vyčerpána pestrost zdejšího obyvatelstva. Pro milovníka a znalce lidských typů je přímo požítkem ta zajímavá směs a sbírka nejrůznejších lidských tváří, s nimiž se setkává na rušných městských ulicích.“⁶²²

Vzhľadom na obdobie, v ktorom tento text vyšiel, je typické, že sa v ňom objavujú bratislavskí Česi ako samostatný imagologický typ, ktorý predprevatová literatúra nepoznala. Menclovci ich charakterizujú ako „přitloustlé, bodré a poněkud maloměstské typy českých lidí, zdravících se hlaholivě na ulicích“.⁶²³ Ich opak tvoria slovenské rodiny z vyšších spoločenských kruhov, udomácnené v meste pravdepodobne ešte pred rokom 1918 – „uzavření, poněkud nedůvěřiví a stále ještě patriarchální představitelé staré, poněkud aristokratické slovenské společnosti“⁶²⁴ – a taktiež Nemci, ktorí nevykazujú žiadne lokálne špecifiká – „svérázně typy Němců, podobajících se všem Němcům na světě svými zálibami v národním stylu oblečení, vědomím své ceny a kmenové příslušnosti.“⁶²⁵

622 Menclovi (1936), s. 9.

623 Tamže.

624 Tamže.

625 Tamže.

Ako samostatný imagologický typ opisujú Menclovci charakter, ktorý sa stal po roku 1989 symbolom medzivojnovaj Bratislavy: Prešpurákov. Ich charakteristika presne zodpovedá základným atribútom prešpuráckeho naratívu: etnická indiferentnosť, dominantná lokálna identita vytváraná pestovaním miestnych tradícií, viacjazyčnosť, láska k minulosti a lojalita k prítomnosti. „Od nich [od Nemcov, J.T.] se podstatně odlišují zevně i vnitřně tak zvaní Prešpuráci, jejichž národnost je namnoze neurčitá, ale u nichž je tím určitější láska a oddanost k rodnému městu, k němuž je víže tisíce vzpomínek, ztělesnených v drobných památkách, jimiž s oblibou vyplňují své příbytky. Žijí v nich vedle empirových portretů zemřelých příbuzných, uprostřed těžkého, historického nábytku minulého století, v starých, přišeřelých a důstojných domech Palisád, Promenády a jiných honosných čtvrtí předpřevratového Prešpurka a po smrti odcházejí snít svůj věčný sen do starých rodinných hrobek Ondřejského hřbitova. Mluví německy nebo maďarsky a s místními Slováci je pojí něžná přichylnost k městu i jakýsi patriarchální způsob života. Od přivandrovalých Čechů a Němců se liší tím, že jim k blahu a k ukojení touhy po přírode ještě stále stačí jako za idylických dob předválečných procházky do Auparku a na Promenádu, že jejich lokální znalosti kraje končí těsně za hranicemi města. Představují Bratislavu historickou, jsou kusem starého světa a součástí městské minulosti, ale také nejvěrnějším článkem přítomnosti, neboť oni to jsou, kteří k městu budou lnout a v něm vytrvají za všech okolností, ať už osud uloží městu zkoušky sebe těžší.“⁶²⁶

Pri opise ďalších skupín bratislavského obyvateľstva – Rómov, Maďarov a Židov – Menclovci aktualizujú orientálny imidž mesta, resp. topos križovatky kultúr. Všetky tri skupiny stvárnajú ako exotický a poetický prvok v atmosfére mesta: „S tímto živlem západnickým a lokálním mísí a proplétají se zde v podivuhodné směsici rasy východní. Není zde žádnou zvláštností potkati na promenádě, v září neonových reklam, osmahlou cikánku v pestrých hadrech, se snědým a kučera-vým děckem přivázaným na zádech, s jejím lačným a dobrodružným výrazem v temných očích, v nichž se zrcadlí divoká plachost rasy, jež dosud nesrostla a patrne nesroste s moderní kulturou evropskou. A v lesku dancingů, v září kavárenských světél, podvečer na promenádě potkáte širokolící a temnooké Maďary a snědé, elegantní Maďarky

626 Tamže, s. 9 a nasl.

orientálně smyslného půvabu, kteří dosud sní a nikdy nepřestanou snít o žírné rovině tam na druhém břehu, o době, kdy zde hrál primáš sladce a tklivě do ouška, kdy se cigarety zapalovaly bankovkami a kdy jim ještě patřilo toto město, tento kraj a tento lid.⁶²⁷

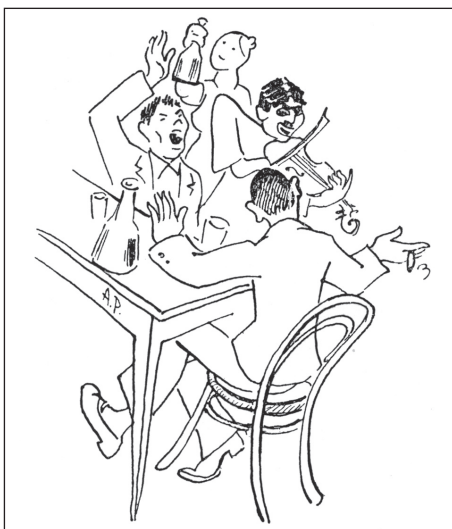
Najvyššiu mieru literárnej štylizovanosti vykazuje obraz Židov, pričom túto skupinu reprezentujú výhradne ortodoxní Židia z Podhradia. Ich opis stupňuje pitoresknú atmosféru, ktorú navodili predchádzajúce charakterizácie, až na úroveň rozprávky, ktorou sa v danom okamihu stáva aj samotný opis autorov: „A stačí jen pár kroků směrem k západu a rázem se octnete jako zázrakem ve čtvrti, kterou nevidíte už nikde na civilizovaném západě, v židovském ghettě. Zde se ještě setkáte s patriarchálními a krásnými typy starozákonních Židů v dlouhých, černých kaftanech, s černými velurovými klobouky, z jejichž stínu na vás dychtivě a poněkud teskně hledí temné zraky těchto orientálců s bledými a chudokrevnými tvářemi, vroubenými kučery černých nebo ryšavých vousů. Celý týden žijí a hrdlují ve svých krámcích, které jsou zrovna jen tak veliké, aby se tam vešel kromě majitele jeden zákazník a jejichž stěny jsou pokryty sbírkou všeho možného haraburdí, od pokazených hodinek přes zlámané židle až po předválečné uniformy. Ale v pátek, sotvaže první hvězda zazáří na večerním nebi, rázem odkládají se svými špinavými kaftany i své starosti a ve svátečných šatech, s poduškou pod paží a s modlitebními řemenky i rouškou v ruce odebírají se v hloučcích do synagogy, aby chválili Hospodina. Na lavičkách a na židličkách před uzamčenými dveřmi krámků zasednou pak jejich předčasně odkvetlé ženy i mladé dcery, někdy zvláštní a jímavé krásy, i bledé a dospěle vyhlížející děti. Procházíte středem této čtvrti a zdá se vám chvílemi, že sníte, že jste se pomocí čarodějného koberce ocitli najednou daleko na východě, v zemi, o níž jste dosud čtli [sic!] jenom v pohádkách.“⁶²⁸

S kombináciou rôznych imagologických typov obyvateľstva a tradičných topoi o meste sa stretávame aj u rakúskeho novinára a spisovateľa Ludwiga W. Rochowanského. Kým Menclovci využívajú topos orientálnosti mesta, Rochowanski si pomáha toposom mesta ako miesta pôžitkov. Pre vykreslenie charakteru medzivojnového obyvateľstva si volí typickú kulisu, ktorá dnes spolu s Prešpurákmi reprezentuje Bratislavu

627 Tamže, s. 10.

628 Tamže, s. 11.

rokov 1918 až 1938 – viechu.⁶²⁹ Podobne ako Menclovci, aj on rozlišuje medzi jednotlivými národmi, no jeho pohľad nevytyčuje medzi nimi hranice, ale vytvára dojem jednoty mnohoročnosti: „Okolo všetkých sa ozýval smiech, prekviatal spev. Najväčším prekvapením bolo, ako sme si zrazu všimli, že každý stôl tvoril samostatný jazykový ostrov, z ich piesní neviditeľne viala vždy iná národná vlajka, no všetky farby sa pokojne

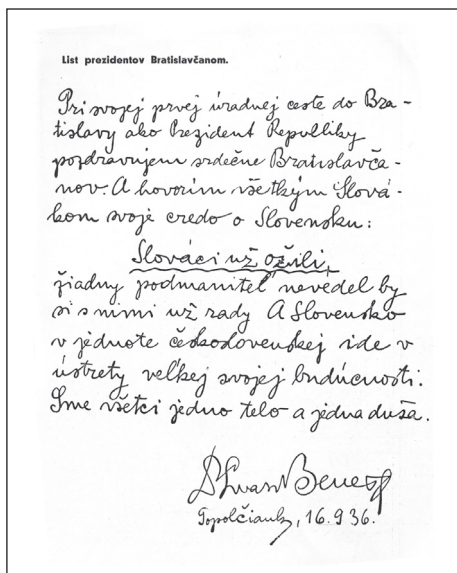
44. Pod viechou

a žiarivo vlnili dvorom, nad ktorým žiarili hviezdy, a mali sme pocit, že sme sa dostali do nového ozajstného Spoločenstva národov. Každý presne poznal pieseň tých druhých, či už mala slovenské alebo české, nemecké alebo maďarské slová. Bol to mnohojazyčný spevokol, rodinný stôl polyglotov a vinohradník tu bol otcom, ktorý sa o všetkých staral a plnil ich želania.“⁶³⁰

V medzivojnovnej sprievodcovskej literatúre, ktorej bola venovaná piata kapitola, dominuje tendencia vytvoriť obraz Bratislavčana v zmysle československého, príp. slovenského obyvateľa mesta. Národná identita sa teda forsírue na úkor lokálnej identity. Na tento trend som poukázal pri analýze československého a slovenského naratívu mesta, a preto ho tu spomeniem len stručne. Prejavuje sa neúmerným zdôrazňovaním slovenskosti a prezentovaním nemeckého a maďarského etnika ako cudzieho či nepriateľského: Napr. sprievodca po Bratislave z roku 1936, určený pre školy a verejnosť, spomína, že v Bratislave žijú okrem Slovákov a Čechov aj Nemci, Maďari, Židia a iné národnosti, no hneď na prvej strane pri vysvetľovaní vzniku Bratislavy de facto vy-

629 K bratislavským viecham pozri Salner (2006) a Košťálová (2010).

630 Rochowanski (1936), s. 16 a nasl.

45. List prezidenta Beneša Bratislavčanom

rom.⁶³¹ S týmto prvým obrazom korešponduje aj posledný obraz Bratislavy, ktorý sprievodca evokuje prostredníctvom kópie listu prezidenta Eduarda Beneša Bratislavčanom. Slovenský element ako súčasť československého sa v ňom predstavuje ako dominantný a ostatným sa prisudzuje úloha porazených: „Pri svojej prvej úradnej ceste do Bratislavy ako Prezident Republiky pozdravujem srdečne Bratislavčanov. A hovorím všetkým Slovákom svoje credo o Slovensku: Slováci už ožili, žiadny podmaniteľ nevedel by si s nimi už rady [...] A Slovensko v jednote československej ide v ústrety veľkej svojej budúcnosti. Sme všetci jedno telo a jedna duša.“⁶³²

Po vytlačení „cudzieho“ najprv len z obrazu, nasledovala jeho fyzická eliminácia. Výsledok tohto procesu od vojnových deportácií až po povojnové vysídľovanie by sme mohli zjednodušene vyjadriť rovnicou Bratislavčan = Slovák. Pôvodná multietnicita Bratislavy sa ako údajný zdroj národnostných trení stáva terčom ideologickej kri-

tvára obraz protinemeckého a protimaďarského mesta, či odvekého konfliktu medzi Slovákmi na jednej strane a Nemcami a Maďarmi na strane druhej. O českom kniežati Břetislavovi, od ktorého mena sa od 19. storočia odvádzalo nové meno mesta, publikácia píše: „Je podobné pravde, že vtedy [r. 1030 alebo 1042; J.T.] založil alebo opevnil už jestvujúci hrad nazvaný po ňom Bratislavou, aby slúžil za pevnú baštu jeho zväčšenej Morave proti Nemcom a Maďa-

631 Ondrouch (1936), nepagin.

632 Tamže.

tiky.⁶³³ Starý obraz nemecko-maďarsko-slovenského mesta je nahradený novým obrazom internacionalizmu, praktizovaného, pravda, len v rámci východného bloku a spriatelenej krajín: „A dnes sa žiaden obyvateľ Bratislavy nezačuduje, keď ho [po slovensky] osloví čierny študent z Afriky, počerný Bulhar alebo širokolíci Kórejčan.“⁶³⁴

Nečudo, že v období po roku 1989, keď sa po otvorení hraníc začína do mesta postupne vracáť stratená pestrosť, hoci len v podobe turistov zo západných krajín, ožíva spomienka na neslovenských, resp. etnicky nevyhranených obyvateľov prvorepublikového mesta, tzv. starých Prešpurákov a ich meštiansku kultúru ako protipól k systematickej povojnovej proletarizácii na jednej strane a k prepukajúcemu slovenskému nacionalizmu po roku 1989 na strane druhej. Hoci historici a etnológovia v rozličných štúdiách upozorňujú na to, že prvorepubliková alebo dokonca ešte predprevratová Bratislava nebola žiadnym multietnickým rajom na zemi, v očiach časti verejnosti sa na plnej čiare presadzuje idylický obraz starého Prešpuráka, mierumilovne si nazívajúceho s ostatnými tunajšími etnikami v kaviarňach aj pod viechou. Starý Prešpurák sa stáva novodobým urbánnym hrdinom. Na stránkach lokálnej tlače dnes prebiehajú zápalisté diskusie o tom, kto má či nemá právo nazývať sa Bratislavčanom. Stačí na to „nepoškvrnený“ bratislavský pôvod jednu alebo až dve generácie dozadu? (Mimochodom, staré rakúske príslovie hovorí, že každý pravý Viedencan má starú mamu z Brna...) Verejnosť nostalgicky siaha po reprintoch starých bratislavských sprievodcov, ktoré tiež s istou dávkou naivity a marketingovej dravosti prispievajú k vytváraniu tohto nového mýtu. Celú situáciu trefne vystihuje poznámka Milana Lasicu, ktorý v úvode jednej z týchto publikácií lakonicky konštatuje: „Byť starým Prešpurákom, to je dnes čosi podobné, ako keby ste hovorili, že ste pôvodným obyvateľom Atlantídy. Všetci vieme, že existovala, nikto sa však na ňu nepamätá.“⁶³⁵

Novodobé spomienky skôr hovoria o našich želaniach a túžbach než o minulosti reálnych ľudí. Pre Bratislavu, mesto výrazne profitujúce z rozvíjajúceho sa turizmu, sa stal obraz viacjazyčného Bratislavčana jednou z ikon jej oficiálnej identity: Na internetovej stránke mesta

633 Lazišťan (1956), s. XVI.

634 Šášky (1967), s. 13.

635 Lasica (2001), s. 5.

sa v rubrike Základné informácie uvádza: „V Bratislave žilo množstvo národov a národností. Hovorí sa, že každý správny Prešporák rozpráva 4 jazykmi: slovensky, nemecky, maďarsky a mišmaš.“⁶³⁶ Je prítomný časť, použitý v druhej vete („rozpráva“) iba nepozornosťou, či šikovným reklamným ťahom, „resuscitáciou“ volakedy rozšírenej, dnes už takmer vymiznutej prirodzenej viacjazyčnosti pre potreby cestovného ruchu?

Obraz č. 4: Predmestie Viedne

Hoci mal Prešporok vyše dva a pol storočia funkciu hlavného uhorského mesta, po stránke kultúrnej a vlastne ani politickej sa mu nikdy nepodarilo a ani sa nemohlo podariť stať sa nezávislým centrom historického regiónu, ku ktorému patril a ktorý dnes zjednodušene nazývame stredo európskym trojuholníkom Viedeň – Bratislava – Budapešť. Nielen každodenný život, ale aj imidž Prešporoka sa odvíjal od vzťahu k týmto dvom mestám. Cestopisy tematizujú predovšetkým vzťah medzi Prešporokom a Viedňou. Kultúrnu závislosť mesta od cisárskej rezidencie opisuje Christoph Seipp. Jeho satira pritom vychádza zo skutočnosti, že Prešporok stratil v roku 1783 pozíciu hlavného uhorského mesta: „Predpokladajme, že kráľ by opustenému mestu Prešporok mohol pomôcť – ako by to urobil? Veľmi ľahko! [...] Rozkázal by: Prešporok už nepatrí k Uhorsku, ale pridá sa k Rakúsku [...] Aby sme Prešporok zachovali, prejde sem odteraz a naveky Viedenská univerzita so všetkými šľachtickými a ľudskými organizáciami a slobodami. No keďže tieto sú predsa len raz už označené menom *Viedeň*, tak Prešporok príde o svoje meno a na veky vekov sa bude volať *Dolná Viedeň* alebo aj *Nová Viedeň*, a uhorské privilégia sa mestu vynahradia tým, že bude požívať privilégia Viedne a živiť sa pekne po nemecky. Týmto spôsobom sa Prešporok dostatočne odškodní za stratu presťahovaných úradov.“⁶³⁷

Seippovo ironické označenie *Dolná* či *Nová Viedeň* vyjadruje rozšírenú predstavu 18. a 19. storočia o Prešporoku ako o rakúskom, resp.

636 Pozri www.bratislava.sk, rubrika Základné informácie (11.10. 2011).

637 Seipp (1793), s. 5 a nasl. Názvy miest vyzdvihol kurzívou Chr. Seipp.